

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив.	5
Інтродукція. Цивілістичні школи перед викликами часу (Харитонов Є., Харитонova О., Давидова І., Сафончик О.).	7
Розділ 1. Гібридна війна як виклик людині, суспільству і праву (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	40
Розділ 2. Людиноцентрична школа цивілістики в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	94
Розділ 3. Проблеми дихотомії цивільно-правового методу під час війни (Євген Харитонов)	119
Розділ 4. Проблеми спеціальних методів цивільно-правового регулювання в умовах війни (Богдан Фасій).	154
Розділ 5. Окремі аспекти функціонального виміру цивільного права та приватного права в сучасному суспільстві (Микола Матійко)	182
Розділ 6. Право власності релігійних організацій (Юлія Кривенко).	222
Розділ 7. Конвалідація недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні» в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Микола Білошкурський).	257
Розділ 8. Права інтелектуальної власності в умовах гібридної війни (Олена Харитонova, Іван Мартинюк)	283
Розділ 9. Збалансування інтересів боржників та кредиторів у договірних відносинах в умовах воєнного стану (Неллі Голубєва)	311
Розділ 10. Договори психологічної допомоги в умовах гібридної війни (Олена Адамова).	340
Розділ 11. Порушення права на здоров'я як інструмент гібридної війни (Юлія Маршук)	373

Розділ 7

КОНВАЛІДАЦІЯ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА «СІРІЙ ЗОНІ» В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ¹

DOI 10.32837/11300.29650

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Микола Білошкурський

здобувач освіти

Інтродукція

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася як гібридна війна у 2014 році та набула повномасштабного характеру у 2022 році, вивела на передній план нові виклики у сфері правового регулювання та судової практики. Серед них особливо актуальною є проблема правового статусу правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та у так званій «сірій зоні». В умовах окупації або нестабільної лінії фронту значна частина цивільно-правових відносин реалізується за межами українського правового поля, що ставить питання про можливість та доцільність конвалідації (узаконення) таких правочинів після деокупації.

Ця проблема набуває особливого значення у контексті міжнародного концепту «гібридної війни». На відміну від традиційних воєнних конфліктів, гібридна війна поєднує не лише збройне протистоян-

¹ Використані матеріали публікації: Харитонов Є. О., Білошкурський М. М. Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні». *Часопис цивілістики*. 2024. № 53. С. 5-13.

ня, а й інформаційні, правові, економічні та соціальні методи впливу. Одним із елементів гібридної агресії є нав'язування країною-агресором своєї правової системи на окупованих територіях, що створює правову невизначеність та ускладнює подальший процес реінтеграції. Юридична стратегія країни-агресора включає нав'язування нормативних актів, що суперечать міжнародному праву, примусову паспортизацію та зміну правового режиму власності, що ставить під загрозу легітимність цивільно-правових відносин, які виникають у цих умовах.

Окремої уваги потребує правовий статус «сірої зони» – територій, які періодично змінюють свою юрисдикцію внаслідок бойових дій. У таких зонах цивільні правочини можуть укладатися без можливості дотримання процедур українського законодавства, зокрема нотаріального посвідчення або державної реєстрації. Відсутність державних органів влади та судової системи робить неможливим належне виконання цивільно-правових зобов'язань, що вимагає подальшої легалізації таких правочинів у разі стабілізації ситуації.

Одним із ключових завдань післявоєнного врегулювання є розробка механізмів конвалідації недійсних правочинів, учинених в умовах окупації або «сірої зони». Це необхідно для забезпечення правової визначеності, захисту прав громадян, які не мали іншої можливості реалізувати свої цивільні права, а також для ефективної реінтеграції звільнених територій у правове поле України. У цьому контексті важливо визначити критерії допустимості конвалідації, межі її застосування та можливі винятки, зокрема у випадках, коли правочини укладалися під тиском або всупереч інтересам держави.

Отже, дослідження проблеми конвалідації недійсних правочинів у контексті гібридної війни дозволяє не лише визначити правові механізми вирішення цієї проблеми, а й сформулювати стратегію державної політики щодо реінтеграції окупованих територій, захисту прав власності та відновлення верховенства права у постконфліктний період.

Попередні зауваження.

Унаслідок російсько-української війни, що розпочалася з агресії Російської Федерації проти територіальної цілісності та суверенітету України у лютому 2014 року, на сході та півдні країни опи-

нилися під тимчасовою окупацією значні території. До початку 2022 року під контролем окупантів перебувало 43,3 тис. км², що становило 7,2 % загальної площі України, зокрема територія Автономної Республіки Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей¹.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року площа захоплених російськими військами територій значно збільшилася, і на кінець 2022 року сягнула майже 125 тис. км² (21 % території країни). Проте, завдяки контрнаступальним діям Збройних сил України до початку 2023 року було звільнено понад 16 тис. км², що скоротило площу тимчасово окупованих територій до приблизно 109 тис. км² (18 %)². За оцінками, наведеними в аналітичному звіті американського Інституту вивчення війни, лише у період з 1 січня до 1 квітня 2024 року мілітарні та парамілітарні формування Російської Федерації захопили ще близько 305 км² української території, що підтверджується наявними візуальними доказами³.

Питання чисельності населення, що постійно проживає на тимчасово окупованих територіях та у «сірій зоні», залишається остаточно не з'ясованим. За даними Центральної виборчої комісії Російської Федерації, станом на лютий 2024 року на територіях, захоплених після початку повномасштабного вторгнення, мешкало близько 4,5 млн виборців. Водночас, згідно з інформацією Міністерства внутрішніх справ РФ, станом на січень 2024 року чисельність населення цих територій становила 3,2 млн осіб⁴. Однак перевірити ці дані, отримані від органів влади країни-агресора, наразі неможливо.

Ще більш невизначеною є ситуація з демографічною статистикою щодо тимчасово окупованих територій, які перебували під контролем Російської Федерації з 2014 до 24 лютого 2022 року, зокрема

¹ The world hybrid war: Ukrainian forefront : monograph abridged and translated from Ukrainian / Volodymyr Horbulin (Ed.). Kharkiv : Folio, 2017. 158 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/GW_engl_site.pdf

² Osmolovska Iu. Walking on fire: Demining in Ukraine. Bratislava : GLOBSEC, 2023. P. 4. URL: <http://surl.li/jrbcn>

³ Bailey R., Hird K., Harward K., Wolkov N., Barros G. Russian offensive campaign assessment. *ISW Press*. April 2, 2024. P. 1–2. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-april-2-2024>

⁴ Міхалевська К. Конфіскація квартир і пільги для колоністів: як Росія змінює етнічний склад окупованих територій України. *LB.ua*. 4 червня 2024. URL: https://lb.ua/news/2024/06/04/616769_konfiskatsiya_kvartir_i_pilgi.html

Донецької та Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим. Офіційна інформація з боку окупаційних адміністрацій щодо кількості населення цих регіонів є обмеженою, а її достовірність викликає серйозні сумніви.

Якщо вести мову про території, захоплені після 24 лютого 2022 року, щодо яких Росія надає статистичні дані, важливо враховувати кілька факторів: масову еміграцію населення у зв'язку з бойовими діями, загальну невизначеність щодо демографічних показників в умовах конфлікту, а також офіційну українську статистику, що була актуальною до початку повномасштабної війни. Так, за даними Міністерства фінансів України, станом на 1 лютого 2022 року, за три тижні до початку вторгнення, загальна чисельність населення на цих територіях становила понад 2,6 млн осіб: понад 1 млн осіб у Херсонській області¹ та понад 1,6 млн осіб у Запорізькій області².

Отже, є підстави припускати, що навіть за умови заниження статистичних даних про вимушене переміщення українського населення, реальна чисельність осіб, які залишаються на тимчасово окупованих територіях після 24 лютого 2022 року, є значно меншою за показники, оприлюднені російською стороною. Водночас навіть скориговані дані свідчать про те, що значна частина громадян, попри окупацію, воєнні дії та встановлений воєнний стан, намагається продовжувати реалізацію своїх приватних прав.

В умовах гібридної війни, що поєднує військову агресію, інформаційні маніпуляції та правову невизначеність, питання реінтеграції тимчасово окупованих територій у правове поле України набуває особливої складності. Окупація значних площ українських територій Російською Федерацією, значна чисельність населення на цих територіях, а також постійні зміни контрольованих зон унаслідок як наступальних дій агресора, так і контрнаступальних операцій сил оборони України, створюють нестабільну ситуацію, яка впливає на правовий статус цивільних відносин.

Одним із ключових викликів у цьому контексті є правова регламентація реалізації приватних прав громадян на тимчасово

¹ Населення України. Херсонська обл. *Мінфін*. 21 березня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/hersonskaya/>

² Населення України. Запорізька обл. *Мінфін*. 21 березня 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/zaporozhskaya/>

окупованих територіях та в «сірій зоні», де учасники цивільного обороту здебільшого діють поза межами юрисдикції України або під впливом нав'язаних окупаційними адміністраціями норм. В умовах гібридної війни противник не лише здійснює фізичний контроль над територіями, але й активно впроваджує юридичні механізми, спрямовані на легітимізацію окупації, зміну власності, паспортизацію населення та розмивання правового статусу громадян. Це ускладнює майбутню конвалідацію правочинів, учинених у таких умовах, та піднімає питання їх відповідності українському законодавству.

Отже, гібридний характер війни створює не лише воєнні, а й правові виклики, які потребують комплексного підходу для забезпечення відновлення верховенства права, правової визначеності та захисту прав громадян після деокупації українських територій.

Проблема, подібна до порушеної проблеми конвалідації нікчемних правочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, знайшла відображення у Проекті Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» від 09.08.2021 р. № 5844¹. Документ передбачав правові механізми врегулювання наслідків окупації, зокрема питання легітимізації цивільно-правових відносин, що виникли в умовах фактичної відсутності української юрисдикції.

Однак після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, коли масштаби тимчасової окупації значно розширилися, зазначений законопроект втратив свою актуальність і був відкликаний. Водночас його ключові положення так і не знайшли належного відображення у нових законодавчих ініціативах воєнного періоду, попри те, що проблема правової визначеності щодо угод, укладених у зоні окупації чи «сірій зоні», залишається надзвичайно актуальною.

Таким чином, як у сфері правозастосування, так і в наукових дослідженнях, необхідним є подальший розвиток правового механізму конвалідації недійсних правочинів, вчинених у період окупації. Вирішення цього питання є критично важливим для реінтеграції тимчасово окупованих територій, захисту прав громадян та відновлення верховенства права у постконфліктний період.

¹ Проект Закону про засади державної політики перехідного періоду від 09.08.2021 р. № 5844. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625

1. Теоретико-правові аспекти конвалідації

Тема конвалідації недійсних правочинів є предметом тривалих наукових дискусій, що знайшли своє відображення як у працях українських, так і закордонних дослідників. Зокрема, колектив авторів на чолі з А. Дудашем (A. Dudás), аналізуючи правові системи європейських країн, досліджує механізми конвалідації та їх особливості в національних правопорядках. У результаті порівняльно-аналітичного дослідження автори констатують, що більшість європейських правових систем передбачають можливість «одужання» договорів, укладених із порушенням форми, тобто застосовують процедуру конвалідації¹.

Загальновизнаною практикою визнання чинності договору, укладеного з порушенням форми, є його виконання сторонами. Водночас у різних правових системах існують значні відмінності щодо умов, за яких допускається конвалідація. У деяких країнах законодавство не визнає договір із дефектами форми недійсним, але обмежує використання інших доказів щодо його виконання, якщо сторони не можуть підтвердити зобов'язання письмовою угодою. Наприклад, Цивільний кодекс Французької Республіки встановлює, що зобов'язання за договором, який перевищує певну суму, можуть бути доведені лише приватним підписаним документом або засвідченим актом².

А. Юхас (A. Juhász), аналізуючи угорське цивільне законодавство, зокрема питання договірної права та часткової недійсності правочинів (контрактів), зазначає, що навіть у випадках неправильного тлумачення правочину або нікчемності такого, угорське приватне право допускає можливість конвалідації. Це можливо за умови, що договір було виконано, а його виконання прийнято у повному обсязі³.

Досліджуючи механізми поновлення прав суб'єктів у випадку дефектних правочинів, А. Коструба зазначає, що більшість правоприви-

¹ Dudás A., Hulmák M., Zimnioková M., Menyhárd A., Stepkowski Ł., Veress A., Hlušák M. Form of Contracts. *Contract Law in East Central Europe* : E. Veress (ed.). MiskolcBudapest : Central European Academic Publishing, 2022. P. 255–256. DOI: https://doi.org/10.54171/2022.ev.cleice_chapter8

² Там само.

³ Juhász Á. Interpretation and contractual intention: Some issues concerning the partial invalidity of the contract. *Multidiszciplináris tudományok*. 2002. Vol. 12. No. 3. P. 29–30. DOI: <https://doi.org/10.35925/j.multi.2022.3.3>

няльних юридичних фактів, пов'язаних із такими правочинами, можуть бути конвалідовані судом або іншими суб'єктами відповідних правовідносин. Крім того, у деяких випадках конвалідація може відбуватися автоматично, шляхом мовчазної згоди сторін або надання підтверджуючих відомостей про існування правочину¹.

О. Погребняк, досліджуючи конвалідацію нікчемних правочинів, зазначає, що суд може визнати дійсним односторонній правочин лише за умови, що він відображає справжню волю особи, яка його вчинила, а нотаріальне посвідчення було неможливим через обставини, що не залежали від її волі. Дослідниця наголошує, що суди повинні ретельно перевіряти, чи вимагав правочин нотаріального посвідчення, чому воно не було здійснене та чи були підстави для визнання правочину нікчемним².

А. Нижний, аналізуючи особливості конвалідації нікчемних цивільно-правових договорів, укладених із порушенням обов'язкової форми, доходить висновку, що українське законодавство потребує вдосконалення. На його думку, у ч. 2 ст. 218 Цивільного кодексу України слід усунути наявні неточності, що покращить регулювання механізму конвалідації³.

К. Бус розглядає конвалідацію як механізм «узаконеного зцілення» недійсного правочину, що забезпечує конструктивне відновлення прав та інтересів учасників договірних правовідносин, який необхідно відмежовувати від інших способів захисту цивільно-правових зобов'язань. Вона виокремлює два основні аспекти розуміння конвалідації:

По-перше, як процедуру чи механізм легітимізації, «узаконеного зцілення», правочину, що має дефекти;

По-друге, як спосіб захисту прав та охоронюваних інтересів учасників договірних зобов'язань⁴.

¹ Коструба А. Правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів. *Право України*. 2014. № 9. С. 173. URL: <https://hal.science/hal-02548864/document>

² Погребняк О. С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. *Наше право*. 2015. № 3. С. 141. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2015-3/NP-2015-3.pdf>

³ Нижний А. В. Конвалідація нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 78. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/075-79.pdf>

⁴ Бус К. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 3(35). С. 83. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2023.03.084>

Таким чином, питання конвалідації недійсних правочинів є досить глибоко розробленим у правознавчій науці, однак проблема конвалідації правочинів, учинених в умовах гібридної війни, на тимчасово окупованих територіях або в «сірій зоні», залишається малодослідженою. Вона набуває особливої актуальності у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації, що спричинило масштабні зміни у правовому статусі таких територій та створило ситуацію правової невизначеності для їх мешканців.

Метою дослідження є аналіз проблематики конвалідації недійсних правочинів (у тому числі договорів), учинених на тимчасово окупованих територіях або у «сірій зоні», а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики та юридичних процедур у цій сфері.

2. Природа й зміст понять «правочин» та «конвалідація»: від римського приватного права до сучасності

Поняття «правочин», як і механізм «конвалідації недійсних правочинів», не були відомі вченим-правникам Стародавнього Риму у сучасному розумінні. Натомість, римські юристи використовували термін «negotium», що мав значення, близьке до сучасного правочину, та означав «ведення судової справи», «торговельну угоду» або зазначався як «оплатний правочин» тощо¹. У Стародавньому Римі negotium juris належав до категорії юридичних фактів, які римські правознавці визначали як юридичні дії².

З розвитком правової системи у римському праві сформувалося загальне поняття «договору», що зараз розуміється підвидом правочину. Римські юристи розрізняли «contractus» (договір, що мав позовний захист) та «ractum» (договір, який, як правило, не підлягав

¹ Давидова І. В. Категорія «правочин» в умовах рекодифікації цивільного законодавства: перспективи трансформації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 27. С. 51–52.

² Ясечко С. В. Генеза поняття “правочин” у цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 81. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/429912.pdf>

позовному захисту)¹. Сформовані ще в римському приватному праві, основні характеристики правочину збереглися і до сьогодні, а сам правочин став одним із найважливіших елементів правового механізму сучасного інформаційного суспільства².

Щодо механізму конвалідації недійсних правочинів у римському праві, слід зазначити, що у Стародавньому Римі правочини, вчинені під примусом, визнавалися дійсними. Це пояснювалося правовою доктриною того часу, згідно з якою виражена воля, навіть під примусом, визнавалася дійсною, що сформульовано у відомому принципі «*Coactus tamen volui*» («Хоча і під примусом, але волю висловив»)³.

Для характеристики сучасного розуміння правочину та його конвалідації необхідно звернутися до чинного законодавства України, зокрема до Цивільного кодексу України (Надалі ЦК України). Відповідно до ст. 202 ЦК України, правочин – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків⁴. У сучасній правовій системі правочини можуть бути односторонніми (наприклад, видача довіреності, публічна обіцянка винагороди) та двосторонніми, серед яких найпоширенішими є договори (рис. 1).

Відповідно до ст. 215 Цивільного кодексу України (ЦК України), правочини можуть бути недійсними у випадках, коли їх недійсність прямо встановлена законом. Такі правочини є нікчемними, і їх визнання недійсними не потребує судового розгляду⁵.

Щодо конвалідації недійсних правочинів, варто зазначити, що українське законодавство не містить прямого визначення цього поняття. Водночас у ЦК України закріплено правові норми, які фактично передбачають можливість надання нікчемному правочину статусу дійсного за певних умов. Так, ч. 2 ст. 218 ЦК України передбачає,

¹ Гринько С. Д. Договір як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 23. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.3>

² Харитонов Є. О., Давидова І. В. категорії правочину: від римського *negotium* до «ІТ-правочину». *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 93. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/29/20.pdf>

³ Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. К. : Юрінком Інтер, 2009. С. 378. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/29/pidoprigora.pdf>

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁵ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

що якщо правочин, недійсність якого встановлена законом у зв'язку з недодержанням письмової форми, був вчинений усно, і одна зі сторін виконала свої зобов'язання, а інша сторона прийняла їх виконання, суд, у разі спору, може визнати такий правочин дійсним¹. Це положення фактично можна трактувати як приклад конвалідації.

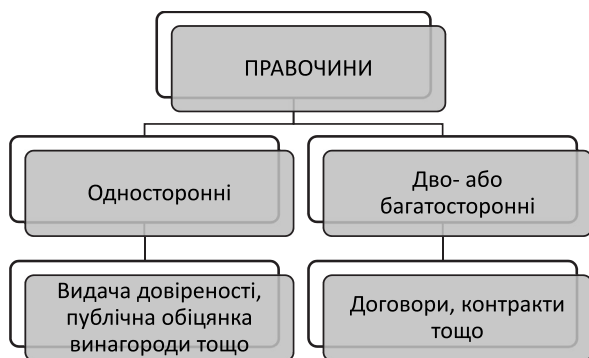

Рис. 1. Види правочинів залежно від кількості сторін²

У ч. 2 ст. 219 ЦК України міститься схожий механізм: попри нікчемність правочину, вчиненого без обов'язкового нотаріального посвідчення, суд може визнати його дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі сторін, а відсутність посвідчення була спричинена обставинами, які не залежали від їхньої волі³.

Подібний підхід закріплено і в ч. 2 ст. 220 ЦК України, яка передбачає, що якщо сторони погодили всі істотні умови договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулось повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати договір дійсним без необхідності. При чому, без вимоги подальшого нотаріального посвідчення правочину⁴.

Вказівки на конвалідацію також простежується і в інших статтях УК України, наприклад, у нормах, що стосуються правочинів, учи-

¹ Там само.

² Харитонов Є. О., Білошкурський М. В. Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні». *Часопис цивільстики*. 2024. Вип. 53. С. 7. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.1>

³ Там само.

⁴ Там само.

нених особами з обмеженою дієздатністю. Наприклад, ч. 2 ст. 221 ЦК України передбачає, що правочин, учинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, у разі відсутності схвалення цього правочину батьками чи усиновлювачами, він є нікчемним. Водночас суд може визнати його дійсним за вимогою заінтересованої особи, якщо буде встановлено, що правочин вчинений на користь малолітньої особи¹.

За аналогічним принципом побудована ч. 2 ст. 224 ЦК України, згідно з якою правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування, може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку чи піклування².

Крім того, ч. 2 ст. 226 ЦК України передбачає, що правочин, учинений недієздатною фізичною особою, є нікчемним, однак суд може визнати його дійсним за вимогою опікуна, якщо буде доведено, що він вчинений в інтересах недієздатної особи³.

На думку О. Синегубова, українське цивільне законодавство містить щонайменше шість статей ЦК України, які передбачають умови конвалідації нікчемних правочинів⁴.

З огляду на аналіз положень чинного цивільного законодавства України можна дійти висновку, що конвалідація правочину – це надання, у першу чергу нікчемному, правочину статусу дійсного, шляхом судового розгляду. Підставами для такої конвалідації можуть бути фактичне повне або часткове виконання правочину, спрямованість правочину на захист інтересів недієздатних чи малолітніх осіб, а також інші обставини, що свідчать про дійсність волі сторін тощо.

Слід зауважити, що хоча термін «конвалідація» не закріплений у законодавстві, він активно вживається у судовій практиці. Зокрема, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 305/1468/16-ц від 18 серпня 2021 року прямо зазначив, що «визнання дійсним дво- чи багатосторон-

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Синегубов О. В. Підстави конвалідації правочину. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 травня 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 47–50. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/8.pdf

нього правочину (конвалідація) на підставі ч. 2 ст. 218 та ч. 2 ст. 220 ЦК України допускається виключно для нікчемних правочинів (для яких недотримання письмової форми або недотримання письмової форми з відсутністю нотаріального посвідчення зумовлює їх нікчемність)»¹. Таким чином, судова практика визнає можливість конвалідації нікчемних правочинів, підкреслюючи її застосування лише у випадках, передбачених законом, що свідчить про актуальність подальшого правового дослідження цього питання.

Аналіз природи та змісту понять «правочин» і «конвалідація» у ретроспективі від римського приватного права до сучасного правового регулювання дозволяє зробити низку важливих висновків.

По-перше, поняття «правочин» має глибоке історичне коріння, яке веде свій початок ще з часів римського права. Хоча римські юристи не використовували сучасне поняття «правочин», вони оперували терміном «*negotium*», що охоплював широкий спектр юридичних дій, які відповідали сучасним правочинам. Римське право розрізняло договори з позовним захистом («*contractus*») і без нього («*actum*»), що демонструє початкову концепцію юридичної сили правочинів. Сучасна доктрина цивільного права продовжує цю традицію, але значно розширює її зміст і механізми правового регулювання.

По-друге, механізм конвалідації недійсних правочинів, хоча і не був відомий у римському праві в сучасному розумінні, має певні історичні передумови. Зокрема, у Стародавньому Римі діяв принцип «*Coactus tamen volui*» («Хоча і під примусом, але волю висловив»), який передбачав дійсність правочинів, учинених під примусом. Це свідчить про важливість визнання волі сторін навіть у спірних правовідносинах.

По-третє, сучасне українське законодавство, хоча і не містить прямого визначення конвалідації, фактично передбачає її механізми. У ЦК України закріплені положення, що дозволяють визнати дійсним нікчемний правочин за певних умов. Так, ч. 2 ст. 218 ЦК України передбачає можливість судового визнання дійсності правочину, учиненого в усній формі, якщо одна сторона виконала свої зобов'язання, а інша їх прийняла. Аналогічні норми містяться у ст. 219, 220, 221, 224 та 226 ЦК України, що дозволяють судам визнавати дійсними право-

¹ Постанова Верховного суду від 18.07.2021 р. у справі № 305/1468/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250624>

чини, вчинені з недотриманням певних формальних вимог, за умови встановлення справжньої волі сторін.

По-четверте, судова практика України теж використовує поняття «конвалідація» у текстах своїх рішень. Верховний Суд у справі № 305/1468/16-ц прямо зазначив, що конвалідація застосовується лише до нікчемних правочинів, які можуть бути визнані дійсними у разі виконання певних умов, визначених законом. Це свідчить про використання механізму конвалідації у судовій практиці, хоча він залишається недостатньо врегульованим на рівні законодавства.

По-п'яте, актуальним є питання правового регулювання правочинів, вчинених у так званій «сірій зоні» та на тимчасово окупованих територіях. В умовах гібридної війни та повномасштабного збройного конфлікту в Україні проблема визнання таких правочинів є надзвичайно важливою. Тому у подальших дослідженнях доцільно приділити увагу особливостям правового регулювання таких ситуацій, а також можливим змінам у законодавстві для їх врегулювання.

Отже, дослідження природи та змісту понять «правочин» і «конвалідація» демонструє їхню складність і багатогранність. Історичні витоки правочину, еволюція його правового регулювання та сучасні механізми визнання нікчемних правочинів дійсними є важливими аспектами розвитку цивільного права. Водночас існує необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази України з метою чіткішого визначення механізму конвалідації, що сприятиме підвищенню правової визначеності та ефективності цивільного обороту.

З огляду на викладене, перейдемо до аналізу проблемних аспектів конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» та на тимчасово окупованих територіях, що в умовах гібридної війни та повномасштабного збройного конфлікту набуває особливої актуальності.

3. Проблемні аспекти конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні»

У контексті гібридної війни варто зазначити, що термін «сіра зона» не має загальноприйнятого визначення, оскільки погляди вчених різняться, сили оборони кожної країни використовують різні поняття для позначення прифронтових територій. У цьому дослідженні під

«сірими зонами» розуміються території, розташовані між тимчасово окупованими Російською Федерацією територіями та територіями, що перебувають під контролем сил оборони України. Такі території характеризуються постійними воєнними діями та перехідним статусом, оскільки періодично змінюють підпорядкування між сторонами конфлікту.

Одним із основних аспектів є проблеми реалізації приватних прав у «сірій зоні», зокрема, укладання правочинів, а також їхня конвалідація. Оскільки де-факто на таких територіях не існує стабільної влади, адже вони постійно переходять з-під окупації Російської Федерації під контроль сил оборони України і навпаки, дотримання умов Цивільного кодексу України під час учинення правочинів значно ускладнене. Наприклад, через об'єктивні чинники, такими, зокрема, є військові дії, особи не завжди можуть виконати умови українського цивільного законодавства: наприклад, не завжди в змозі скористатися послугами нотаріуса для нотаріального посвідчення правочину, що порушує статті 209 та 1248 ЦК України¹. У зв'язку з тим, що органи місцевого самоврядування в таких районах не завжди функціонують, виконання статей 1251 та 1252 ЦК України також є ускладненим².

Також через об'єктивні обставини на прифронтових територіях, у «сірій зоні», неможливо завжди дотримуватись вимог щодо письмової форми правочинів, навіть попри те, що ЦК України зобов'язує чимало правочинів учинятись саме письмово, а не усно. Тобто, дотримання положень, наприклад, ст. 208 ЦК України також ускладнюється³. Це ж стосується і неможливості здійснення державної реєстрації правочинів (ст. 210 ЦК України)⁴, включаючи заповіти, спадкові договори та справи у спадковому реєстрі, що порушує постанову Кабінету Міністрів України № 491 «Про затвердження порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі» від 11 травня 2011 року⁵. Відповідно,

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2011 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text>

правочини, учинені на таких територіях, часто є недійсними і потребують конвалідації.

Загалом, проблему невідповідності правочинів, вчинених у «сірій зоні», умовам українського цивільного законодавства, зокрема, ЦК України, можна вирішити. Якщо вчиненню правочину в письмовій формі або його нотаріальному посвідченню завадили об'єктивні чинники, такі як воєнні дії або відсутність на прифронтовій території нотаріуса, то такі правочини слід визнавати дійсними, тобто проводити конвалідацію, за умови, якщо їх зміст відображає справжню волю осіб, які їх вчинили. О. Погребняк підтримує таку думку, зазначаючи, що конвалідація одностороннього правочину судом можлива, якщо правочин відповідає реальній волі особи, яка його уклала, а нотаріальному посвідченню завадили обставини, які не залежали від її волі¹.

Важливо, щоб у таких випадках було доведено, що вчиненню правочина у письмовій формі, або його нотаріальному посвідченню, дійсно завадили об'єктивні обставини, такі як відсутність нотаріуса чи неможливість скористатися його послугами через ведення бойових дій. Якщо правочин був учинений без нотаріального посвідчення через відсутність нотаріуса або у зв'язку з неможливістю скористатися послугами нотаріуса через ведення військових дій, сторони повинні довести, що вони справді не мали можливості скористатися нотаріальними послугами, а не просто не скористалися наявною можливістю.

Особливо складною в умовах гібридної війни стає проблема доведення того, що правочин відповідає внутрішній волі всіх його сторін, адже багато процесів, включаючи укладання правочинів та складання заповітів, можуть бути перервані або ускладнені обставинами бойових дій. У ситуаціях, коли одна зі сторін загине або зазнає серйозних змін у житті (наприклад, через фізичну чи психологічну травму), визначити реальну волю цієї особи важко, що особливо стосується спадкових питань.

Важливою є проблема конвалідації правочинів після смерті однієї із сторін, особливо у випадку з заповітами, коли потрібно довести,

¹ Погребняк О. С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. *Наше право*. 2015. № 3. С. 141. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2015-3/NP-2015-3.pdf>

що воля померлого була чітко зафіксована і відповідає його справжнім намірам. Це особливо складно у випадку, коли документ не був оформлений належним чином або коли зміст заповіту ставить під сумнів дійсні наміри померлого. Особливо актуальною є ця проблема, коли зацікавлені особи, наприклад, хтось із спадкоємців, може бути не задоволеним змістом заповіту і через це намагатись поставити під сумнів його відповідність волі покійника. У такому контексті варто звернути увагу на можливість застосування свідчення про волю померлого від третьої сторони (наприклад, свідка при укладенні заповіту, ін), а також застосування технічних засобів (наприклад, цифрових підписів чи записів тощо), які можуть допомогти відновити втрачену інформацію. Крім того, критично важливою стає роль суду, оскільки він є тим органом, який має виносити рішення щодо правочинів, які підлягають оскарженню, в тому числі у разі, коли одна зі сторін заповіту чи іншого правочину заперечує його відповідність дійсній волі померлого.

Подібні випадки, пов'язані з конвалідацією заповітів, укладених без дотримання норм цивільного законодавства, зустрічаються й на територіях, що знаходяться під владою України та у межах дії українського цивільного законодавства. До прикладу, можемо розглянути постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 511/1659/21 від 5 червня 2024 року.

Згідно зі ст. 219 Цивільного кодексу України, якщо правочин не відповідає вимогам щодо нотаріального посвідчення, він є нікчемним. Однак суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде доведено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а обставини, що завадили нотаріальному посвідченню, не залежали від її волі. У згаданому випадку звернення позивача щодо визнання заповіту дійсним пов'язується з тим, що нотаріус не видає свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Однак це не є підставою для визнання заповіту дійсним, якщо він був посвідчений секретарем виконкому Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С. Позивач не позбавлений можливості звернутися до суду з позовом про визнання права власності на майно у порядку спадкування за заповітом, навіть у разі відмови в оформленні спадкових прав. ОСОБА_1 у своїй позовній заяві не вказала підстав, на яких

ґрунтується її позовна вимога про визнання заповіту дійсним. Також вона не надала доказів того, що спірний заповіт є недійсним або що хтось не визнає його. Заповіт був посвідчений секретарем виконавчого комітету Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С. зі слів ОСОБИ_4 у зв'язку з хворобою руки за її дорученням у її присутності та присутності секретаря виконавчого комітету Єреміївської сільської ради Роздільнянського району Одеської області Назаренко Н. С., текст заповіту підписано ОСОБОЮ_10. Заповіт повністю прочитано уголос заповідачем до його підписання у присутності запрошених ним свідків ОСОБИ_9 і ОСОБИ_7, які також його підписали. У заповіті зазначено місце і дата його складення, дату та місце народження заповідача. Враховуючи ці обставини, рішення у попередніх інстанцій не відповідають вимогам закону та суперечать обставинам, що мають значення для справи¹.

В умовах гібридної війни, зокрема у «сірій зоні», де тривають бойові дії і велика частина населення перебуває в умовах підвищеного ризику, а також зважаючи на протяжність лінії фронту, проблема нікчемних правочинів дійсно набуває особливої актуальності. Під час війни укладання правочинів у відповідності з нормами українського цивільного законодавства може бути утруднене через об'єктивні обставини – відсутність нотаріуса чи можливості звернення до нього, примус чи психологічний тиск окупанта, а також через відсутність належних умов для здійснення юридичних процедур. Тому після завершення бойових дій можна очікувати значну кількість позовів, пов'язаних з вимогою конвалідації таких правочинів.

Розгляд судами цих справ, зважаючи на високу кількість нікчемних правочинів, без сумніву, призведе до значного навантаження на судову систему. Розгляд кожного такого позову може вимагати глибокого вивчення обставин укладання правочину, документальних підтверджень і свідчень, що в свою чергу затягне процеси та може призвести до значних затримок у вирішенні інших справ. Одним із варіантів розв'язання цієї проблеми може бути впровадження спеціальних процедур чи інститутів, які б дозволили спростити процес конвалідації правочинів у конкретних умовах гібридної війни. Наприклад, це можуть бути спрощені механізми доведення об'єктив-

¹ Постанова Верховного суду від 05.06.2024 р. у справі № 511/1659/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119680798>

них причин для визнання правочину нікчемним, або ж можливість звернення до експертних органів для підтвердження факту дійсної волі сторін при укладанні правочину в умовах конфлікту, чи надання рідним покійного, а у разі їх відсутності – суду, можливості трактувати волю померлого.

Також можна розглянути питання щодо доцільності введення певних тимчасових або виключних норм, які б дозволяли судовим органам оперативно вирішувати такі питання без додаткового навантаження на судову систему, зокрема через створення спеціальних комісій чи скорочених процедур. Важливою буде також роль адвокатів та правозахисних організацій у тому, щоб забезпечити громадян ефективним доступом до правосуддя без створення додаткових перешкод у цей період. Кожен випадок вимагатиме індивідуального розгляду та детального аналізу¹. Це створює потребу в розробці ефективного механізму для справедливого та швидкого розгляду таких справ, щоб зменшити навантаження на судову систему.

Виходячи з аналізу ситуації з правочинами, учинених на території «сірої зони», можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, з огляду на об'єктивні фактори, такі як воєнні дії, відсутність нотаріусів та інших посадових осіб, які унеможливають належне посвідчення правочинів, існує реальна необхідність у розробці механізмів, що дозволяють конвалідацію таких правочинів, якщо їх зміст відповідає справжній волі осіб, які їх вчинили. По-друге, суди повинні бути готові до значного збільшення кількості позовів, що виникнуть після завершення воєнних дій, через численні нікчемні правочини, що потребують конвалідації. Це може призвести до значного перевантаження судової системи, що підкреслює важливість створення ефективних процедур для справедливого та швидкого розгляду таких справ, з урахуванням індивідуальних обставин кожного випадку. Тому важливо розробити конкретні механізми, які дозволять зменшити судове навантаження та забезпечити доступ до правосуддя для осіб, чия воля була порушена внаслідок об'єктивних обставин, таких як військові дії. На нашу думку, існують два можливих підходи до

¹ Харитонов Є. О., Білошкурський М. В. Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні». *Часопис цивільстики*. 2024. Вип. 53. С. 10. URL: <https://doi.org/10.32782/chc.v053.2024.1>

вирішення питання щодо конвалідації правочинів, вчинених на території «сірої зони» в умовах гібридної війни.

Перший варіант передбачає зобов'язання сторін правочину довести в межах судового розгляду об'єктивні причини, через які під час вчинення правочину не було дотримано положень українського цивільного законодавства, особливо ЦК України. Крім того, потрібно буде підтвердити, що зміст правочину відповідає внутрішній волі усіх сторін, зокрема, й тих, хто на момент розгляду справи вже помер. Тоді суду потрібно буде також вирішити, у який спосіб трактувати внутрішню волю померлих осіб. Це дозволить зробити конвалідацію правочинів, учинених у «сірій зоні», більш обґрунтованою, однак значно збільшить навантаження на судову систему.

Другий варіант полягає у тому, щоб не вимагати доведення того, що правочини були вчинені всупереч нормам ЦК України через об'єктивні причини. У разі, якщо одна чи кілька сторін правочину померли, можна обійтись без доказів щодо відповідності змісту правочину їхній внутрішній волі, дозволяючи їх рідним, або у разі їх відсутності – суду, взяти на себе відповідальність за вираження волі покійника. Цей підхід прискорить судовий процес та дозволить зменшити навантаження на суди. Оскільки у зв'язку з воєнним станом проблема неможливості для судів опрацювати всі наявні справи в межах термінів, встановлених законом, є особливо гострою і актуальною, вона потребує термінового вирішення¹, а тому цей варіант може бути доцільним у поточних умовах.

Наразі у «сірій зоні» вчиняються правочини, нікчемність яких зумовлена недотримання норм ЦК України через ведення воєнних дій на цих територіях. Після завершення воєнного стану суди ймовірно отримають велику кількість звернень для конвалідації таких правочинів, учинених у «сірій зоні». Тому важливо знайти порядок розгляду, який дозволить ефективно, швидко та справедливо приймати рішення у таких справах.

У цьому контексті компромісним підходом є конвалідація судами нікчемних правочинів, учинених у «сірій зоні», без необхідності перевіряти, чи були обставини, які призвели до нікчемності, об'єк-

¹ Давидова І. В., Білошкурський М. М. Деякі особливості нормативно-правового забезпечення медіації та діяльності медіаторів. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 51. С. 83. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v051.2023.14>

тивними. Водночас, якщо одна або кілька сторін правочину померли, слід дозволити їхнім родичам або, за відсутності таких, суду взяти на себе відповідальність за вираження прижиттєвої волі померлого. Такий підхід має значні переваги, зокрема створення універсального механізму для вирішення подібних справ, що сприятиме розвантаженню судів і забезпечить швидке та справедливе вирішення справ.

Проблема конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні», є складною та багатогранною. Основні труднощі виникають через нестабільність правового статусу таких територій, зміну контролю між воюючими сторонами та відсутність умов для належного оформлення правочинів відповідно до вимог ЦК України. Аналізуючи ситуацію, можна виділити кілька ключових аспектів, що потребують вирішення на законодавчому та правозастосовному рівнях.

По-перше, необхідно визначити чіткі критерії, за якими правочини, учинені у «сірій зоні», можуть бути конвалідовані. Наявність об'єктивних причин, таких як, наприклад, неможливість учинення правочину у письмовій формі чи відсутність доступу до нотаріальних послуг через військові дії, має бути достатньою підставою для судового визнання правочину дійсним. Водночас, зловживання таким механізмом слід унеможливити шляхом запровадження належних доказових процедур.

По-друге, проблема доведення відповідності правочину дійсній волі сторін є одним із найскладніших аспектів конвалідації. В умовах бойових дій існує значний ризик загибелі однієї чи декількох сторін правочину, що ускладнює підтвердження їхньої згоди на укладені угоди. Особливо це стосується спадкових правочинів, зокрема заповітів, які можуть бути оскаржені незадоволеними спадкоємцями чи іншими зацікавленими особами. У цьому контексті особливої уваги потребує питання правового статусу документів, укладених без дотримання формальних вимог законодавства.

По-третє, у зв'язку з масовістю випадків вчинення правочинів у «сірій зоні», можна очікувати значного зростання кількості судових справ після завершення активної фази бойових дій, деокупації та подальшої реінтеграції постраждалих територій. Це створює додаткове навантаження на судову систему України та потребує розробки ефективних процедур розгляду таких справ. Одним із можливих рішень є запровадження спеціальних правових механізмів, які дозво-

лять здійснювати спрощену конвалідацію правочинів без надмірного судового навантаження.

Законодавчий підхід до вирішення цієї проблеми може включати внесення змін до ЦК України, що передбачатимуть особливий порядок визнання правочинів дійсними за наявності об'єктивних обставин, які унеможливили їх належне оформлення. Правозастосовний же підхід може полягати у особливому підході до вираження прижиттєвої волі сторін правочину, які на момент його конвалідації загинули унаслідок бойових дій чи з інших причин. Так, доцільним є розглянути можливість рідним таких осіб, а у разі їх відсутності – судам, надавати право вираження волі покійника. Окремо слід звернути увагу на міжнародний досвід у вирішенні подібних проблем. Деякі країни, що пережили військові конфлікти, застосовували механізми масової легалізації правочинів, учинених у зонах бойових дій. Важливо вивчити такі практики та адаптувати їх до українських реалій.

Отже, проблема конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні», потребує комплексного підходу. Враховуючи значні правові та практичні труднощі, необхідно розробити спеціальні механізми, що дозволять швидко та ефективно вирішувати питання дійсності правочинів, захищати права громадян та запобігати зловживанням. Це має відбуватися як через зміни у законодавстві, так і через розвиток судової практики, що враховує особливості ситуації на прифронтових територіях.

Загалом, вирішення цієї проблеми сприятиме відновленню правової визначеності та соціальної стабільності в регіонах, що зазнали впливу збройного конфлікту. Законодавче врегулювання конвалідації правочинів дозволить громадянам реалізовувати свої майнові права та уникнути правових колізій у майбутньому.

4. Проблеми конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях

В умовах гібридної війни правочини, укладені на тимчасово окупованих територіях за українським законодавством, але з вимушеним порушенням його окремих норм (наприклад, без нотаріального посвідчення або без письмової форми), на нашу думку, повинні бути

конвалідовані на тих самих засадах, що й правочини, вчинені у «сірій зоні».

Основною відмінністю між тимчасово окупованими територіями і «сірою зоною» є те, що перші після окупації поступово перейшли у правове поле держави-агресора Російської Федерації або її сателітів, так званих самопроголошених «республік» незаконних терорестичних угруповань. Внаслідок цього місцеві жителі, вчиняючи правочини, керуються законами не України, а країни-окупанта. Відповідно, виникають складнощі в юридичній оцінці таких правочинів.

Зважаючи на ці фактори, оптимальним підходом вважаємо зобов'язати учасників правочину, якщо його зміст відповідає їхній внутрішній волі, вчинити його повторно відповідно до вимог українського законодавства. Однак, якщо одна зі сторін померла або є громадянином країни-агресора і не повернеться до України, повторне укладання правочину за українським законодавством стане неможливим. Оскільки деякі території, зокрема частини Донецької та Луганської областей, а також Автономна Республіка Крим, перебувають під окупацією з 2014 року, і частина майна вже кілька разів була відчужена відповідно до законів Російської Федерації, то логічним виглядає повторно учинити не лише останній такий правочини після деокупації за українським законодавством, а й переукласти всі попередні договори відповідно до норм українського цивільного законодавства.

Ця ситуація зумовлює потребу ухвалення спеціального Закону, який визначить конкретні часові рамки (так званий «перехідний період»), протягом якого всі правочини мають бути приведені у відповідність до українського цивільного законодавства та переукладені у відповідності до його норм. У цьому законі слід також регулювати інші аспекти державної політики, зокрема наслідки для тих правочинів, що не будуть повторно учинені згідно з українським законодавством. Одним із таких наслідків, на нашу думку, може бути визнання таких правочинів «такими, що не вчинені / не укладені». Якщо правочин стосується майна, то воно повинно бути повернене у власність останньому власнику, який набув права власності на нього відповідно до норм українського цивільного законодавства, або квилучене на користь держави.

Не можна виключати спроби кваліфікувати таке рішення як «порушення приватних прав особи» або «втручання публічного права

у приватне», але такі заходи є необхідними для забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій. Закріплення відповідних положень у законі допоможе уникнути відмови від переукладання правочинів.

У випадках, коли неможливо переукласти правочини з об'єктивних причин (наприклад, через смерть однієї зі сторін), доцільно надати зацікавленим особам право звертатися до суду, який прийматиме рішення щодо конвалідації чи визнання правочину недійсним. Враховуючи, що на тимчасово окупованих територіях значна кількість правочинів була вчинена під тиском окупантів або їхніх поплічників, суд при розгляді справ про конвалідацію таких правочинів має досліджувати докази того, що жоден з нинішніх і колишніх власників, включно до власників майна до моменту окупації, не передавав своє майно під тиском або примусом шляхом укладання договорів дарування, купівлі-продажу, обміну, або вчиненням будь-яких інших правочинів. Суть правочинів, укладених під час окупації, повинна відповідати внутрішній волі сторін.

Однак, є підстави припускати, що під час деокупації деякі особи можуть свідомо заявляти правоохоронним органам, що їхні майнові правочини були укладені під тиском і примусом окупантів, навіть якщо це не відповідає дійсності. Так, наприклад, громадянин України, який уклав угоду щодо продажу своєї квартири громадянину країни-агресора, після деокупації на вимогу повторно вчинити цей правочин вже згідно з нормами українського цивільного законодавства, може заявити, що угода була укладена під тиском чи примусом, хоча це може не відповідати дійсності. Правоохоронні органи повинні боротися з такими випадками шахрайства, але процес збору доказів буде не тільки трудомістким, а й створить додаткове навантаження на суди.

Крім того, важливо також зазначити, що правочини, учинені на тимчасово окупованих територіях відповідно до українського законодавства, але з порушенням окремих його норм, можуть бути конвалідовані судом за процедурою, аналогічною до тієї, що застосовується до правочинів, укладених з порушенням деяких норм українського законодавства у «сірій зоні».

Проблема конвалідації правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях, є надзвичайно актуальною в контексті деокупації

та реінтеграції цих територій у правове поле України. У процесі врегулювання цієї проблематики необхідно враховувати низку факторів, пов'язаних із особливостями правозастосування в умовах окупації, адаптацією українського законодавства до реалій війни та забезпеченням прав осіб, які вимушено укладали правочини за законами країни-агресора.

Основна складність полягає у тому, що після тимчасової окупації частина територій України перейшла у правове поле держави-агресора, а відтак, правочини на цих територіях часто уклалися відповідно до законодавства Російської Федерації або так званих «самопроголошених республік» – незаконних терористичних організацій. Внаслідок цього їх юридична дійсність в українській правовій системі є сумнівною, що створює значні труднощі у визначенні правомірності таких правочинів.

Оптимальним варіантом розв'язання цієї проблеми є повторне вчинення правочинів за нормами українського цивільного законодавства. Це дозволить забезпечити юридичну визначеність і підтвердити правомірність правочину відповідно до законодавства України. Проте такий підхід не завжди можливий, особливо якщо одна зі сторін правочину померла або є громадянином країни-агресора і не має наміру повертатися до України.

Для ефективного вирішення питання конвалідації таких правочинів доцільним є прийняття спеціального закону, який визначатиме часові рамки так званий «перехідний період», протягом якого всі правочини, вчинені на окупованих територіях, мають бути приведені та перевчинені у відповідність до норм українського законодавства. Крім того, закон має визначати наслідки для тих правочинів, які не будуть повторновчинені, а також механізм визнання таких правочинів «такими, що не вчинені / не укладені». У разі, якщо правочин стосувався майна, це майно має бути повернене його останньому законному власнику або вилучене на користь держави.

Значну увагу слід приділити питанню можливих зловживань у процесі конвалідації. Існує ризик, що окремі особи, з метою отримання майнової вигоди, навмисно подаватимуть неправдиві заяви про те, що правочини були вчинені під тиском та примусом окупантів або їх поплічників. У таких випадках правоохоронні органи мають ретельно перевіряти всі обставини учинення правочинів, залучаю-

чи необхідні докази та кваліфікувати подібні дії як шахрайство, що може стати додатковим навантаженням як для правоохоронців, так і для судової системи.

Окремо варто розглядати правочини, учинені з порушенням окремих норм українського законодавства (наприклад, без нотаріального посвідчення чи без внесення відомостей у відповідні реєстри), але які не суперечать основним принципам цивільного права. У таких випадках можливе застосування механізму конвалідації правочину за аналогією до правочинів, учинених з недотримання норм цивільного українського законодавства у «сірій зоні».

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що всі правочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях відповідно до законодавства Російської Федерації або незаконних терористичних утворень, мають бути перевчинені за нормами українського законодавства. Запровадження спеціального механізму конвалідації правочинів дозволить уникнути правової невизначеності, запобігти можливим зловживанням і сприятиме ефективній реінтеграції тимчасово окупованих територій у правове поле України.

Висновки. Одним із найважливіших аспектів реінтеграції тимчасово окупованих територій та «сірої зони» у правову систему України є забезпечення реалізації особами, які проживали на цих територіях, своїх приватних прав, часто без дотримання норм українського цивільного законодавства. На основі аналізу чинного законодавства України, судової практики та з урахуванням особливостей гібридної війни запропоновано комплекс рішень для подолання труднощів, що виникають під час конвалідації правочинів, укладених у «сірій зоні» та на тимчасово окупованих територіях в умовах збройного конфлікту.

Нікчемність правочинів, учинених у «сірій зоні», зумовлена недотриманням вимог ЦК України, зокрема щодо нотаріального посвідчення, письмової форми, державної реєстрації тощо. Якщо порушення цих норм викликане об'єктивними причинами, такими як бойові дії чи відсутність нотаріуса, судові рішення щодо конвалідації таких правочинів мають бути ухвалені на користь їх дійсності.

Запропоновано два підходи до судового розгляду справ щодо конвалідації нікчемних правочинів, укладених у «сірій зоні». Перший варіант передбачає конвалідацію без перевірки об'єктивності чинни-

ків, що спричинили нікчемність, а також без урахування внутрішньої волі померлих учасників правочину, дозволяючи їхнім рідним або, за їх відсутності, суду взяти на себе відповідальність за вираження волі покійника. Другий варіант передбачає детальне дослідження обставин, які унеможливили дотримання вимог ЦК України під час укладання правочину, зокрема з'ясування, чи відповідав його зміст дійсній волі учасників, особливо тих, хто помер до початку розгляду справи. Хоча цей підхід може суттєво збільшити навантаження на суди, він забезпечить більш ретельний і обґрунтований розгляд подібних справ.

Розглянуто існуючі механізми та запропоновано нові підходи до конвалідації правочинів, укладених на тимчасово окупованих територіях за законодавством країни-агресора, Російської Федерації, або незаконних терористичних угруповань «ДНР» та «ЛНР». Обґрунтовано необхідність ухвалення закону, який зобов'язуватиме після деокупації повторно вчинити усі правочини відповідно до українського законодавства у межах певного часового проміжку (т.з. «перехідного періоду»), а також визначатиме правові наслідки невиконання цієї вимоги. Особливу увагу слід приділити перевірці відповідності кожного правочину внутрішній волі сторін, аби встановити, чи не був він укладений під тиском або примусом.

Проблема конвалідації правочинів, учинених у «сірій зоні» або на тимчасово окупованих територіях, набуде особливої актуальності після їх деокупації. Це питання потребує подальших наукових досліджень та ґрунтового обґрунтування необхідності внесення змін до правозастосовної практики й чинного законодавства, що сприятиме відновленню правового порядку та захисту прав учасників правовідносин у повоєнний період.

Ключові слова: цивільне законодавство, війна, перехідний період, тимчасово окуповані території, «сіра зона», деокупація, правочини, договори, недійсність правочинів, недійсність договорів, конвалідація, визнання правочину дійсним.